

Povijest matematike

Matematika u Europi u doba srednjeg vijeka i rane renesanse

Franka Miriam Brückler

14. travnja 2022.

Rani srednji vijek (6.–10. st.)

U 4. st. u Europu su prodrli Huni i Germani, a 375. je podijeljeno Rimsko carstvo. Zapadno rimsko carstvo propalo je 476. i obično se ta godina uzima kao početak europskog srednjeg vijeka. Godine 529. bizantski car Justinijan I je boreći se protiv pogana zatvorio atensku neoplatonsku Akademiju i time prekinuo tisućljetni razvoj grčke matematike.

Rani srednji vijek (6.–10. st.)

U 4. st. u Europu su prodrli Huni i Germani, a 375. je podijeljeno Rimsko carstvo. Zapadno rimsko carstvo propalo je 476. i obično se ta godina uzima kao početak europskog srednjeg vijeka. Godine 529. bizantski car Justinijan I je boreći se protiv pogana zatvorio atensku neoplatonsku Akademiju i time prekinuo tisućljetni razvoj grčke matematike.

Nikomah iz Geraze (1./2. st.) je napisao uvod u (teorijsku) aritmetiku pitagorejskog stila, na čijem temelju je **Anicius Manlius Severinus Boethius** (ca. 480–525) napisao *De institutione arithmetica*.

Rani srednji vijek (6.–10. st.)

U 4. st. u Europu su prodrli Huni i Germani, a 375. je podijeljeno Rimsko carstvo. Zapadno rimsko carstvo propalo je 476. i obično se ta godina uzima kao početak europskog srednjeg vijeka. Godine 529. bizantski car Justinijan I je boreći se protiv pogana zatvorio atensku neoplatonsku Akademiju i time prekinuo tisućljetni razvoj grčke matematike.

Nikomah iz Geraze (1./2. st.) je napisao uvod u (teorijsku) aritmetiku pitagorejskog stila, na čijem temelju je **Anicius Manlius Severinus Boethius** (ca. 480–525) napisao *De institutione arithmetica*.

trivium + quadrivium = septem artes liberales

Rani srednji vijek (6.–10. st.)

U 4. st. u Europu su prodrli Huni i Germani, a 375. je podijeljeno Rimsko carstvo. Zapadno rimsko carstvo propalo je 476. i obično se ta godina uzima kao početak europskog srednjeg vijeka. Godine 529. bizantski car Justinijan I je boreći se protiv pogana zatvorio atensku neoplatonsku Akademiju i time prekinuo tisućljetni razvoj grčke matematike.

Nikomah iz Geraze (1./2. st.) je napisao uvod u (teorijsku) aritmetiku pitagorejskog stila, na čijem temelju je **Anicius Manlius Severinus Boethius** (ca. 480–525) napisao *De institutione arithmetica*.

trivium + quadrivium = septem artes liberales

rimski brojevni sustav je do 13. st. bio u isključivoj upotrebi

Rani srednji vijek (6.–10. st.)

U 4. st. u Europu su prodrli Huni i Germani, a 375. je podijeljeno Rimsko carstvo. Zapadno rimsko carstvo propalo je 476. i obično se ta godina uzima kao početak europskog srednjeg vijeka. Godine 529. bizantski car Justinijan I je boreći se protiv pogana zatvorio atensku neoplatonsku Akademiju i time prekinuo tisućljetni razvoj grčke matematike.

Nikomah iz Geraze (1./2. st.) je napisao uvod u (teorijsku) aritmetiku pitagorejskog stila, na čijem temelju je **Anicius Manlius Severinus Boethius** (ca. 480–525) napisao *De institutione arithmetica*.

trivium + quadrivium = septem artes liberales

rimski brojevni sustav je do 13. st. bio u isključivoj upotrebi
Car **Karlo Veliki** (okrunjen 800.) bio je prvi koji je potaknuo organizaciju (crkvenih) škola kako bi Europu sačuvao od intelektualnog propadanja.

Alkuin (oko 735.–804.)

Prijatelj, savjetnik i učitelj sinova Karla Velikog. Razvio je karolinške minuskule.

Alkuin (oko 735.–804.)

Prijatelj, savjetnik i učitelj sinova Karla Velikog. Razvio je karolinške minuskule. Osnovao je niz škola i pisao matematičke tekstove.

Alkuin (oko 735.–804.)

Prijatelj, savjetnik i učitelj sinova Karla Velikog. Razvio je karolinške minuskule. Osnovao je niz škola i pisao matematičke tekstove.

Propositiones ad acuendos iuvenes

Primjer

Jedan svinjogojac je rekao: „elim kupiti 100 svinja za 100 libri. Prasac ko v sta deset libri, krmača košta pet libri, a dva praščića se mogu kupiti za jednu libru.“ Koliko prasaca, krmača i praščića taj svinjogojac može kupiti ako potroši sav novac?

Alkuin (oko 735.–804.)

Prijatelj, savjetnik i učitelj sinova Karla Velikog. Razvio je karolinške minuskule. Osnovao je niz škola i pisao matematičke tekstove.

Propositiones ad acuendos iuvenes

Primjer

Jedan svinjogojac je rekao: „elim kupiti 100 svinja za 100 libri. Prasac ko v sta deset libri, krmača košta pet libri, a dva praščića se mogu kupiti za jednu libru.“ Koliko prasaca, krmača i praščića taj svinjogojac može kupiti ako potroši sav novac?

Primjer

Tri muškarca, svaki s po jednom sestrom, žele prijeći rijeku. Našli su samo mali čamac s kojim samo dvije osobe odjenom mogu prijeći rijeku. Kako su prešli rijeku, tako da nijedna od djevojaka ni u kojem trenu nije sama s muškarcem koji joj nije brat ni u čamcu

Gerbert iz Aurillac (oko 946.–1003.)

Kao i u Rimu, računanje se u srednjem vijeku učilo u glavi, s prstima i pomoću abakusa. Kad je u 9. st. došlo do prvih kontakata Europljana s muslimanskom tradicijom, postepeno su upoznawali indoarapske brojke te su se razdvojile dvije „škole” : **abacisti** i **algoristi**.

Gerbert iz Aurillaca (oko 946.–1003.)

Kao i u Rimu, računanje se u srednjem vijeku učilo u glavi, s prstima i pomoću abakusa. Kad je u 9. st. došlo do prvih kontakata Europljana s muslimanskom tradicijom, postepeno su upoznavali indoarapske brojke te su se razdvojile dvije „škole” : **abacisti** i **algoristi**.

Gerbert je studirao u Kataloniji, gdje je naučio koristiti indoarapske brojke (bez nule) i susreo se s arapskom matematikom.

Gerbert iz Aurillaca (oko 946.–1003.)

Kao i u Rimu, računanje se u srednjem vijeku učilo u glavi, s prstima i pomoću abakusa. Kad je u 9. st. došlo do prvih kontakata Europljana s muslimanskom tradicijom, postepeno su upoznavali indoarapske brojke te su se razdvojile dvije „škole”: **abacisti** i **algoristi**.

Gerbert je studirao u Kataloniji, gdje je naučio koristiti indoarapske brojke (bez nule) i susreo se s arapskom matematikom. Pisao je o aritmetici i geometriji. Iako su iz današnje perspektive njegovi spisi elementarni, za tadašnje Europljane bili su iznimni te je optuživan da je sklopio pakt s vragom. No, 999. je izabran za papu Silvestra II.

Gerbert iz Aurillac (oko 946.–1003.)

Kao i u Rimu, računanje se u srednjem vijeku učilo u glavi, s prstima i pomoću abakusa. Kad je u 9. st. došlo do prvih kontakata Europljana s muslimanskom tradicijom, postepeno su upoznavali indoarapske brojke te su se razdvojile dvije „škole”: **abacisti** i **algoristi**.

Gerbert je studirao u Kataloniji, gdje je naučio koristiti indoarapske brojke (bez nule) i susreo se s arapskom matematikom. Pisao je o aritmetici i geometriji. Iako su iz današnje perspektive njegovi spisi elementarni, za tadašnje Europljane bili su iznimni te je optuživan da je sklopio pakt s vragom. No, 999. je izabran za papu Silvestra II.

Opisao je novu verziju **abakusa**, prilagođenu indoarapskim brojkama, koja je koristila *apices* (kamenčice s oznakama znamenki 1 do 9).

Visoki srednji vijek (ca. 1000.–1300.)

Ovo je doba romanike i gotike, razdvajanja katoličke i pravoslavne crkve, križarskih ratova, te kontakta s arapskim svijetom, prvenstveno preko Iberskog poluotoka.

Al-Andalus: od 711. do predaje emirata Granade 1492.

Od 929. do 1031. samostalni kalifat Córdoba: **Córdoba** je postala znanstveni centar s velikom knjižnicom. Pod maurskom vladavinom se poticalo prevođenje znanstvenih djela raznih izvora, što je doprinijelo oživljavanju grčke i otkriću arapske i indijske matematike.

Tako je u 11. i 12. st. došlo je do intenzivnijeg kontakta europske s grčkom i indijskom matematikom.

Prevodioci („preveo i prilagodio“)

Robert iz Chestera (12. st.) je na latinski preveo Al-Hwārizmījevu „Algebru“ (1145.).

Adelard iz Batha (1075.–1160.): Al-Hwārizmījeva „Aritmetika“ (?), EE

Gerard iz Cremona (ca. 1114.–1187.): *Almagest*

Prevodioci („preveo i prilagodio“)

Robert iz Chestera (12. st.) je na latinski preveo Al-Hwārizmījevu „Algebru“ (1145.).

Adelard iz Batha (1075.–1160.): Al-Hwārizmījeva „Aritmetika“ (?), EE

Gerard iz Cremona (ca. 1114.–1187.): *Almagest*

skolastika: sustavno posredovanje znanja kroz predavanja i rasprave; logika; prva sveučilišta

Fibonacci (Leonardo iz Pise), ca. 1170.–1250.

- *Liber Abbaci* (1202., 1228.)
- *Practica Geometriae*, 1220./21.
- *Flos*, 1225.
- pismo carskom filozofu Teodoru
- *Liber Quadratorum*, 1225.

Liber Abaci iliti Knjiga o računanju

- rimske brojke i brojanje prstima
- **indoarapski pozicijski sustav s nulom!!!**
- računanje u dekadskom sustavu (indoarapske brojke)
- razlomci i računanje s njima (uveo je razlomačku crtu)
- trgovačka računica (tu je i problem sto ptica :-))
- zadaci zabavne matematike (Fibonaccijevi brojevi)
- neki od tih zadataka vode na jednadžbe i sustave (uključivo neodređene)
- nepoznanicu naziva *res* ili *radix*; druge potencije nepoznanice: *quadratus* ili *census*, *cubus*, *census de censu*, *cubus cubi*; konstanta: *numerus*, *denarius*, *dragma*
- očit utjecaj arapske matematike (npr. klasifikacija i rješavanje kvadratnih jednadžbi)

Zadatak o pronađenom novčaniku

Nađen je novčanik s nepoznatim iznosom b novca u njemu. Četvorica nalaznika imaju po x_i , $i = 1, 2, 3, 4$ novca. Uvjeti vode na sustav

$$x_1 + b = 2(x_2 + x_3)$$

$$x_2 + b = 3(x_3 + x_4)$$

$$x_3 + b = 4(x_4 + x_1)$$

$$x_4 + b = 5(x_1 + x_2)$$

Kaže Leonardo:

„Pokazat ću da ovaj problem nije rješiv ako se ne dozvoli da je prvi partner u dugu.” — **razumije negativne brojeve!!!**

Kao jedno rješenje daje $-1, 4, 1, 4$ i $b = 11$.

Ostala djela

Godine 1220. Fibonacci je napisao *Practica Geometriae*, kompilacija geometrijskih rezultata (Euklid, arapska trigonometrija, ...). Potrebna algebarske pravila u arapskoj tradiciji izlaže bez pozivanja na geometriju.

U *Liber quadratorum* (1225.) opisao je metode za nalaženje pitagorejskih trojki i dao prvi dokaz identiteta

$$(a^2 + b^2)(c^2 + d^2) = (ac - bd)^2 + (bc + ad)^2,$$

tj. umnožak dva zbroja kvadratnih brojeva je zbroj kvadratnih brojeva (što je bila još Diofantova tvrdnja).

U *Flosu* se bavi raznim algebarskim zadacima.

Car Friedrich II je 1225. s dvorom došao u Rim te odgodio odlazak u križarski rat kako bi organizirao natjecanje iz matematike. Na tom je natjecanju Friedrichov dvorski filozof Ivan iz Palerma zadao sljedeće zadatke:

- 1 Tri čovjeka posjeduju hrpicu novca, a udjeli su im $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ i $\frac{1}{6}$. S vremenom, svaki je uzimao ponešto novca, sve dok ništa nije preostalo. Prvi je vratio $\frac{1}{2}$ od koliko je uzeo, drugi $\frac{1}{3}$ od onog što je uzeo i treći $\frac{1}{6}$ iznosa kojeg je uzeo. Ako se tako skupljen novac podijeli na tri jednaka dijela i svakom da po jedan, ispada da svaki posjeduje koliko mu po pravu i pripada. Koliko je novca bilo u početnoj hrpi i koliko je tko uzeo?
- 2 naći broj x takav da su $x^2 \pm 5$ kvadrati razlomaka;
- 3 riješiti jednadžbu $x^3 + 2x^2 + 10x = 20$.

1; 22, 07, 42, 33, 04, 40 (*Flos*)

Treći je zadatak Ivan iz Palerma preuzeo iz Khayyamove *Algebre*. Fibonacci je dokazao da ta jednažba nema rješenja u cijelim ni racionalnim brojevima niti među euklidskim kvadratnim iracionalnostima, a zatim navodi aproksimativno rješenje točno na devet decimala, no nema izvora kako je to aproksimativno rješenje dobio.

O Fibonaccijevom životu iza 1228. se gotovo ništa ne zna, osim da mu je republika Pisa dodijelila stipendiju kao nagradu za savjetovanje u matematici vezano za računovodstvo i slična pitanja.

Nakon Fibonaccija

- **Jordanus Nemorarius** (ca. 1225.–1260.): *De numeris datis* — prvi u povijesti koristi slova kao oznake nepoznanica
- **Thomas Bradwardine** (ca. 1295.–1349.): zvjezdasti mnogokuti; razlikovao je dva tipa beskonačnosti: katetičnu (odgovara našem pojmu transfinitnog, tj. onom što već otpočetka nedostaje ograničenost) i sinkatetičnu (odgovara našem pojmu infinitnog, tj. onom što iz konačnog nastaje neograničenim rastom).

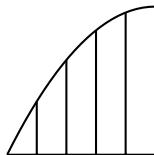
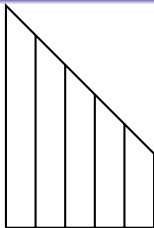
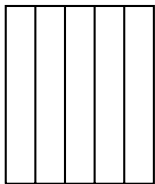
Nicole d'Oresme (ca. 1330–1382)

Francuski biskup i financijski savjetnik francuskog kralja Karla V. Prva osoba koja je dozvolila razlomke kao eksponente. Specijalno, poznavao je pravilo $x^a x^b = x^{a+b}$ i za razlomljene eksponente.

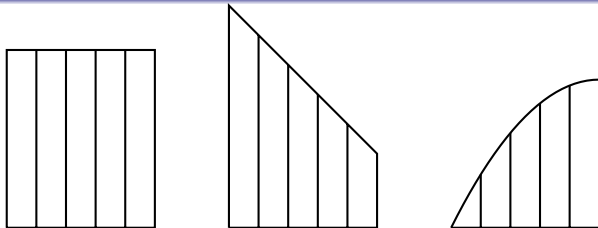
Nicole d'Oresme (ca. 1330–1382)

Francuski biskup i financijski savjetnik francuskog kralja Karla V. Prva osoba koja je dozvolila razlomke kao eksponente. Specijalno, poznao je pravilo $x^a x^b = x^{a+b}$ i za razlomljene eksponente. Kod njega nalazimo rano poimanje funkcije i grafa: Za njega su sve mjerljive veličine, osim brojeva (koje doživljava na starogrčki način), kontinuirane te se mogu prikazivati duljinama, površinama i volumenima.

U *Tractatus de configurationibus qualitatum et motuum* i *Questiones super geometriam Euclidis* opisuje kako ilustrirati odnos protezanja (*extensio*) i iznosa (*intensio*) kvalitete (to su razne fizikalne pojave, npr. brzina, koje mogu imati različite intenzitete i koje se nalaze u odnosu s protezanjem, primjerice vremenom). Intenzitete je nanosio vertikalno kao duljine (*latitudo*) nad vodoravnom crtom, na kojoj su protezanja prikazana isto kao duljine (*longitudo*).

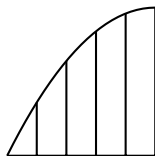
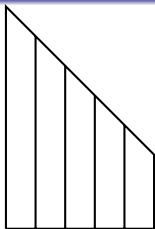
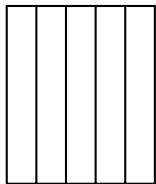

D'Oresme ne zahtijeva okomitost latituda u odnosu na longitude i spominje i mogućnost trodimenzionalne interpretacije.

D'Oresme ne zahtijeva okomitost latituda u odnosu na longitude i spominje i mogućnost trodimenzionalne interpretacije.

Pokazao je i tzv. Mertonski teorem, nazvan po oxfordskom *Merton College*, čiji znanstvenici su ga izrekli 1330ih: U slučaju uniformno diformne brzine (dakle, gibanja s konstantnom akceleracijom) je prijeđeni put jednako kao za uniformnu brzinu, ako je to ona u srednjem trenutku.

D'Oresme ne zahtijeva okomitost latituda u odnosu na longitude i spominje i mogućnost trodimenzionalne interpretacije.

Pokazao je i tzv. Mertonski teorem, nazvan po oxfordskom *Merton College*, čiji znanstvenici su ga izrekli 1330ih: U slučaju uniformno diformne brzine (dakle, gibanja s konstantnom akceleracijom) je prijeđeni put jednako kao za uniformnu brzinu, ako je to ona u srednjem trenutku.

Poznat je i po prvom dokazu divergencije nekog reda, harmonijskog,

$$1 + \frac{1}{2} + \left(\frac{1}{3} + \frac{1}{4}\right) + \left(\frac{1}{5} + \frac{1}{6} + \frac{1}{7} + \frac{1}{8}\right) + \dots > 1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \dots$$

Johann Müller Regiomontanus, 15. st.

Rođen je u Königsbergu, po čemu je i nazvan Regiomontanus. Od 1468. je bio je dvorski astronom kralja Matijaša Korvina. Njegovi najznačajniji doprinosi su u trigonometriji i astronomiji: *De triangulis omnimodis* (napisano 1464., objavljeno 1533.)

Johann Müller Regiomontanus, 15. st.

Rođen je u Königsbergu, po čemu je i nazvan Regiomontanus. Od 1468. je bio je dvorski astronom kralja Matijaša Korvina. Njegovi najznačajniji doprinosi su u trigonometriji i astronomiji: *De triangulis omnimodis* (napisano 1464., objavljeno 1533.) zabilježio je pojavu kometa (Halleyev); efemeride - Kolumbo; reforma kalendara

Johann Müller Regiomontanus, 15. st.

Rođen je u Königsbergu, po čemu je i nazvan Regiomontanus. Od 1468. je bio je dvorski astronom kralja Matijaša Korvina. Njegovi najznačajniji doprinosi su u trigonometriji i astronomiji: *De triangulis omnimodis* (napisano 1464., objavljeno 1533.) zabilježio je pojavu kometa (Halleyev); efemeride - Kolumbo; reforma kalendara

Papa Siksto IV ga je godine 1475. pozvao u Rim (Roma) upravo da bi reformirao kalendar. Papa ga imenuje i za biskupa Regensburga, ali Regiomontanus umire prije nego je preuzeo dužnost (prema nekim izvorima su ga otrovali sinovi konkurentskog znanstvenika, a prema drugima je umro od kuge). Kao i mnogi suvremenici, nepoznanicu označava riječju *res*, a kvadrat nepoznanice sa *census*.

Regiomontanusov problem

Postavio ga je 1471.: „Slika visi na zidu. Ako je poznata visina vrha i dna slike iznad razine oka promatrača, na kojoj udaljenosti treba biti promatrač da ju najbolje vidi, tj. da je kut pod kojim ju gleda najveći?”

Regiomontanusov problem

Postavio ga je 1471.: „Slika visi na zidu. Ako je poznata visina vrha i dna slike iznad razine oka promatrača, na kojoj udaljenosti treba biti promatrač da ju najbolje vidi, tj. da je kut pod kojim ju gleda najveći?”

Najstarije rješenje: geometrijsko. Povučete horizontalu na visini oka te kružnicu kojoj je to tangenta, a koja prolazi kroz vrh i dno slike. Diralište je optimalna pozicija oka.

Simbolika

- *et*: +
- —
- P i M

Simbolika

- *et*: +
- –
- P i M
- Johannesa Widmann (1489.)
- Ovisno o autoru, prva osoba koja je znakove + i – koristila u algebarskim izrazima je **Giel Vander Hoecke** u knjizi objavljenoj u Antwerpenu 1514., ili pak **Heinrich Schreiber (Heinrich Grammateus)** 1518.

Nicolas Chuquet (ca. 1445.–1487.)

- *Triparty en la science des nombres* (1484./1880.)
- milijun, bilijun i trilijun
- prvi matematičar koji je koristio zapis eksponenta nepoznanice kao superskripta i pritom je prvi koristio 0 kao eksponent i negativne eksponente (njegovih 12^3 je naš $12x^3$, 12^0 je naš 12, $12^{1\bar{m}}$ je naš $12x^{-1}$).

$$\underline{R^2 4^2 \tilde{p} 4^1 \tilde{p} 2^1 \tilde{p} 1} \Leftrightarrow \sqrt{4x^2 + 4x + 2x + 1}$$

Matematika i likovna umjetnost

- Oko 1420. **Filippo Brunelleschi** (1377.–1446.) izriče glavno pravilo linearne perspektive: *Svi pravci danog smjera u nekoj ravnini (koja nije ravnina slike) „konvergiraju” istoj izbjježnoj točki.* Razvio je i precizna pravila za određivanje veličine objekta na slici ovisno o njegovoj udaljenosti od slike, ali nikad nije zapisao objašnjenje pravila **linearne perspektive**.
- Prvi je ta pravila objasnio **Leone Alberti** (1404.–1472.) u svoja dva djela *De pictura* (na latinskom, 1435.) i *Della pittura* (na talijanskom, 1436.).
- **Pierro della Francesca** (1412.–1492.): u **De prospectiva pingendi** (oko 1470.) je uključio i dijelove o aritmetici i algebri te dug dio o geometriji, uključivo originalnih doprinosa.

Fra Luca Pacioli (1445.–1517.)

Na osnovi della Francescinih djela: prikaz pravila perspektive u sklopu De divina proportione (1509.)

To je djelo napisao u Milanu, kamo je oko 1496. na poziv vojvode Ludovica Sforze došao podučavati matematiku na njegovu dvoru, gdje je upoznao **Leonarda da Vincija** (1452.–1519.) — da Vinci je ilustrirao navedenu knjigu

Pacioli je bio autor prvog značajnog algebarskog djela u renesansi: *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita* (*Summa*, 1494.). Radi se o izuzetno utjecajnom djelu, ne samo jer je pregled matematike tog vremena, nego i jer je pisano na narodnom talijanskom jeziku i tiskano. Dio *Summe* je posvećen rješavanju onih jednadžbi 4. stupnja koje se mogu riješiti supstitucijom.

Pacioli je koristio *res-census* terminologiju, za + koristi *p.*, za – koristi *m.*, za $\sqrt{\quad}$ koristi *R.*

Albrecht Dürer (1471.–1528.)

Na putu u Italiju 1494. saznao je za Paciolijeva djela i važnost matematike u slikarstvu te po povratku u Nürnberg počeo proučavati matematička djela.

bakrorezi

Melencolia I (1514.).

Underweysung der messung mit dem zirckel und richtscheyt in Linien ebn
(1525.): detaljan prikaz teorije sjena i perspektive, a ujedno se radi o prvoj matematičkoj knjizi na njemačkom jeziku koja donosi nove rezultate.